

Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî'nin İşlevi

Muhsin Macit*

Özet

Osmanlı şiir ve sanatının gelişmesine katkıda bulunan tekke-tasavvuf erbabından biri de İbrahim Gülşenî'dir. Onun Tebriz'de biçimlenen sufi kimliği, Kahire'de kurduğu Gülşenî Tekkesinde olgunluğa erişmiştir. Kahire'deki Gülşenî Tekkesi, Anadolu ve Rumeli'de yetişen pek çok insan için bir cazibe merkezi olmuştur. Yenice, Edirne, Bursa, İstanbul, Gelibolu gibi o devrin belli başlı Osmanlı kültür merkezlerinden Gülşenî Tekkesine gidip tasavvuf eğitiminden geçtikten sonra Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinde faaliyetlerini sürdüren çok sayıda şair ve musikişinas yetişmiştir. Gülşenî şair ve musikişinaslar Mevlevî ve Hurufî muhitleriyle iyi ilişkiler kurmuş ve karşılıklı etkileşim içinde Osmanlı sanatına katkıda bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler

İbrahim Gülşenî, Gülşenîlik, Gülşenî Tekkesi, Tasavvuf, Kahire.

Giriş

Osmanlı kültür ve sanatının gelişip serptildiği mekânlar arasında tekke ve âsitânelerin önemli yeri ve işlevi vardır. Tezkirelerdeki veriler doğrultusunda Osmanlı şairlerinin tekke-tasavvuf ilişkilerine bakıldığında ilk sırayı Mevlevîlerin, ikinci sırayı Halvetîlerin, üçüncü sırayı Nakşîlerin ve dördüncü sırayı ise Halvetîliğin bir kolu olan Gülşenîlerin aldığı görülür (İsen 2010: 183-192). İbrahim Gülşenî ve onun inşa ettiği Gülşenîliğin tasavvuf tarihi içindeki yeri konusunda başta Muhyî'nin *Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşenî* adlı eseri olmak üzere kaynaklardaki malumat, Tahsin Yazıcı ve

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, TDE Programı / Eskişehir
muhsinmacit@hotmail.com

Himmet Konur tarafından sistematik olarak ele alınmış, İbrahim Gülşenî'nin hayat hikâyesi, menkıbeleri, halifeleri, tekke ve zaviyeleri konusunda bilgiler verilmiştir (Yazıcı 1951, Konur 2000). Mısır'daki Gülşenî Tekkesinin mimari yapısı ve tarihi hakkında da Doris Behrens-Abouseif, ayrıntılı bir çalışma yapmıştır (1988, V: 43).

Gülşenî'nin mistik tecrübesinin biyografik kaynaklara yansıyan tarafı kadar şiirlerindeki görüntüsü de önemlidir. Arapça şiirlerinde isminin çağrışımla Halîlî, diğer eserlerinde Gülşenî mahlasını kullanan şairin *Manevî* adlı eseriyle Türkçe şiirleri Türk tasavvuf edebiyatı içinde haklı bir şöret kazanmasına sebep olmuştur. İbrahim Gülşenî'nin Mevlanâ'nın *Mesnevî'si* ne nazire olarak Diyarbakır'da on ayda tamamladığı söylenen *Manevî* adlı eseri, 40.000 beyitli Farsça bir mesnevidir. Eserin ilk 500 beyti La'î Mehmed Fenayî tarafından şerh edilmiştir (İstanbul 1289, Tek 2009). *Manevî* ve diğer Farsça şiirlerinin yanı sıra Gülşenî, bir divan oluşturacak kadar Türkçe şiir söylemiştir (Akay 1996). İbrahim Gülşenî ve takipçilerinin Türkçe şiirleri bestelenerek Gülşenî tekkelerinde asırlarca okunmuştur (Ergun 1942-1943, Kara 1999: 8-11).

Gülşenî'nin Vârisleri

Osmanlı dönemi şair tezkirelerinde Gülşenîliğe bağlandığı belirtilen şair sayısı 17, diğer tarikat mensupları arasındaki oranı ise % 5'tir (İsen 2010: 189). Tezkirelerde adı geçmediği halde başka biyografi eserlerinde hakkında bilgi bulunanlar ile divanları günümüze ulaşanlar dahil edildiğinde bu sayı otuza yükselmektedir. Mecmualar ve diğer kaynaklar üzerine yapılan çalışmalar arttıkça bu sayının daha yukarıya çıkması muhtemeldir. Mevcut veriler bile Gülşenîliğin Osmanlı şairleri nazarında gördüğü ilgiyi gösterecek düzeydedir.

Gülşenî'nin Türk kültür ve sanatı bakımından en önemli mirası, şiirleri ve mistik tecrübesidir. Daha hayattayken Kahire'deki Gülşenî Tekkesi, pek çok gönül adamı için bir cazibe merkezi olmuştur. Gülşenî Tekkesinin bu konumu, şeyhin halifelerince de korunmuştur. Onun oğlu, ilk halifesi Ahmed Hayalî (ö. 1569), İbrahim Gülşenî soyundan gelen en yetenekli şairdir. Mevlid yazmış ve bir divan oluşturacak kadar şiir söylemiştir (Kiremitçi 2001). Aşağıda matla beyitleri verilen bazı şiirleri de bestelenmiştir:

- 1- Bu şiir sabâ makamında bestelenmiştir (Ergun 1943, II: 695-96):
Musaffâ eyle dil levhin bu gün nûr-ı tecellâdan
Cemâlin gösterir Allah çü mir'ât-ı mücellâdan

- 2- Bu şiir bayâtî makamında bir ilahidir (Ergun 1943, II: 525-26):
Gönül sûzân olupdur aşk elinden
Ciğer büryân olupdur aşk elinden
- 3- Bu şiir mahur bir ilahidir (Ergun 1942, I: 393):
Durman yanalım âteş-i aşka
Şu'le verelim âteş-i aşka

Hayalî'nin vefatından sonra yerine “seccâde-nişîn-i irşâd” olan Seyyid Ali Safvetî'nin (ö. 1596) de az sayıda şiiri olmakla birlikte bu sanatla yakından ilgilendiği babasının divanını istinsah etmiş olmasından anlaşılmaktadır (Millî Kütüphane 06 Mil Yz. FB. 213). Safvetî'nin oğlu Haletî (ö. 1581) ise çok genç yaşta öldüğü halde geriye bir divanla birlikte *Pend-nâme* (59 beyitli) ve *Kıdem-nâme* (241 beyitli) adlı iki küçük mesnevi bırakmıştır (Altunel 1988). Haletî'nin erken ölümünden ötürü, Gülşeni postuna Ali Safvetî'den sonra geçen Seyyid Hasan (1552-1615), babasından ve Muhyî'den ders alarak çok iyi yetişmiştir. Şiir söylemiş olmasına rağmen bir divan oluşturacak düzeyde manzumeye sahip değildir (Ali Emiri 1328, I: 216-221).

Görüldüğü üzere İbrahim Gülşeni'nin manevî mirasını devralan çocukları ve torunları onun şiir çizgisini devam ettirmişlerdir. Sadece oğullarından olan torunları değil, kızının çocuğu olan Ârifi mahlaslı Fethullah Çelebi (ö. 1561), Osmanlılar hakkında Farsça şehname yazan ilk şair sıfatıyla edebiyat tarihi içindeki yerini almıştır. Bazı bölümleri günümüze ulaşmayan bu eserin, *Şehnâme-i Âl-i Osman'ın Süleymannâme* adını taşıyan yaklaşık 60.000 beyitli, minyatürlü beşinci cildi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Nr.1517'de bulunmaktadır. Bundan başka *Vekâyi-i Sultân Bayezid ma'a Selim Han* adlı bir eseriyle yine ona ait olduğu tahmin edilen *Fütûhât-ı Cemîle*'nin yazma nüshaları günümüze kadar ulaşmıştır. Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferini konu edinen *Sefer-nâme* adlı Türkçe manzum eserinin nüshasına ise henüz rastlanmamıştır. Şairliğinin yanı sıra hattatlığı ve nakkaşlığı hususunda da tezkirelerde malumat bulunan Arif Fethullah, muhtemelen II. Selim'den umduğu ilgiyi göremeyince Mısır'a gitmiş ve orada ölmüştür (Yazıcı 1993: 372).

Sadeddin Nüzhet ve Tahsin Yazıcı'nın kaynaklardaki veriler çerçevesinde tanıttıkları Ârifi, az da olsa Türkçe şiir söylemiştir. Babasının meclisinde Ârifi'nin eserlerini gördüğünü söyleyen Hasan Çelebi, onun bir gazeline yer vermiştir (Eyduran 1999: 2/619). Sadeddin Nüzhet, nazire mecmualarında (Pervane Bey Mecmuası) onun bazı gazellerine tesadüf edildiğini söyledikten sonra tezkirelerde yer alan şiirlerinden başka bir manzumesini

(Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü Nr. 406) alıntılanmıştır (Ergun, I: 64-65).

Osmanlı aydınlarının Gülşenîliğe ilgisi

Kahire'deki Gülşenî Tekkesi, bilhassa 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı coğrafyasından pek çok insanın akınına uğramıştır. Gülşenîlerin zaman zaman takibata uğraması ve Kanunî döneminde İbrahim Gülşenî'nin İstanbul'a çağrılmasında İbn Arabî'nin görüşleri doğrultusundaki yorumları kadar gördükleri bu olağanüstü ilginin de payı vardır. Çünkü "sultanlar, çevrelerine geniş taraftar grupları toplayan popüler şeyhlerden şüphelenirler. Osmanlı sultanları, bu gibi popüler şeyhleri ya bertaraf etmeğe veya vakıf tahsisleri yoluyla kendilerine çekmeğe ve bağımlı hale getirmeğe çalışırlar" (İnalçık 2000: 137). Osmanlı yöneticilerinin, siyasi bir tehdit oluşturmamak kaydıyla tasavvufî muhitlerle kurdukları bu karmaşık ilişkiler, Gülşenîlere bakış açılarını da belirlemiştir.

Osmanlı biyografi eserlerinden *Şakayık zeyillerinde* Gülşenîlere dair verilen bilgiler arasında Mısır'a giden şeyhlerden sözedilir. Nevî-zade Ataî, *Hadai-ku'l-hakaik fi tekmiletiş-şakaik* adlı eserinde dedesi Halveti şeyhi Pir Ali (68-69), Şeyh Hasan bin Hızır bin Muhammed (198-199), Sirozlu Muhammed İlhamî (208) gibi bazı kişilerin İbrahim Gülşenî'nin çağrısına uyup Mısır'a gittiklerini söyler (1989). Fakat bu gidiş dönüşlerin yarattığı muhtemel sorunlara da işaret eder. Şöyle ki Gülşenî'nin halifelerinden Hasan Zarifi'den bahsederken Karamanî'nin katlinden sonra Gülşenîler üzerinde fitne ve şüphe yaygınlaşınca Emir Buhari şeyhi Mahmud Efendi'ye iradet götürdüğünü anlatır (1989: 201). Şeyhi Mehmed Efendi de *Vakayü'l-Fudala*'da Gülşenî silsilesinin *Zeyl-i Atayî*'de beyan olunduğuna işaret ettikten sonra İbrahim Gülşenî'nin halifelerini sıralar (I: 56-57).

Osmanlı tezkire yazarları da Gülşenî'nin cazibesine kapılan bazı şairlerin hayat hikâyelerini anlatırlar. Bunlardan en dikkate değer olanı hiç şüphesiz Ârifî (1552) mahlaslı Hüseyin Çelebi'nin hikâyesidir. Ârifî, Kuloğullarıdandır. Âşık Çelebi'nin naklettiğine göre, İbrahim Paşa Mısır'dan döndüğünde, kendisine kafiyesi "lâm" olan bir kaside sunmuş ve karşılığında Anadolu Defterdarı Mahmud Çelebi kaleminde tezkirecilik talep etmiş, İbrahim Paşa da "himmet" etmiştir (Kılıç 2010: 2, 1031). Fakat defterdar Mahmud Paşa ile aralarında çıkan ihtilaf üzerine azledilir. Ârifî o cefaya tahammül edemeyip bütün malını mülkünü satarak kendisini "Mısra ulaştırarak bir mikdar nesne alıkoyup mâ'adâsını fukarâyâ bezl" etmek sûretiyle "Şeyh İbrahim Gülşenî ocağına doğrulup" gider (İsen 1994:

241). Ârifî'nin tasavvuftaki “terk” kavramının içini tam anlamıyla dolduracak hayat hikâyesinin bu bölümü dokunaklı olduğu kadar Gülşenî'nin câzibesini göstermesi bakımından da önemlidir.

Osmanlı şairleri arasında Gülşenîliğin cazibesine kapılarak saray çevresinden Mısır'a gidenlerden biri de Semaî (ö. 1586-1589) mahlaslı Hasan'dır. Saraya mensup solaklardan birinin yetiştirmesi olduğu için Solakzade Hasan diye tanınır. Önce İbrahim Gülşenî'ye, daha sonra Nakşi şeyhlerinden Ahmet Sadık'a bağlanan Semaî'nin şiirlerini Ali beğenir (İsen 1994: 309-310).

16. yüzyıl şairlerinden Layihî (ö. 1565) mahlaslı Sirozlu Mustafa da Gülşenîliğe gönül verenlerdendir. İstanbul'da ilmiye mesleğinde ilerlerken Âşık Çelebi'nin belirttiğine göre “gönline Mısır-ı ışkun nesemât-ı simât-ı gülşeni ve asr-ı şevkun câzibe-i da'vet-i encümeni irişüp” Nil'e doğru yönelmiştir (Kılıç 2010: 2, 755). Gülşenî'nin halifelerinden Hasan Zarifî'nin hemşerisi olan Layihî, Sahn müderrislerinden Kemal Çelebi'den ders alıp tahsilini tamamlayınca Mısır'a giderek Gülşenî'ye bağlanmıştır. Bir ara Mekke'de mücavir olmuş ve daha sonra Mısır'da tanıştığı Semiz Ali Paşa'nın himayesine girmiştir. Ali Paşa'nın çevresinde bulunanlar Ali'nin ifadesine göre onun “cüzzâm marazına mübtelâ” olduğunu yayarlar. O da görür ki “güçle gökçeklik olmaz”, alıp başını Siroz'a gider ve orada vefat eder (İsen 1994: 267-268). Hasan Çelebi, onun şiirini beğenmez. Ahdî ise sadece bir beytine yer verir (Solmaz 2005: 500). Tezkirelerde Mısır'da geçen günleri, Mekke'deki davranışları ve nihayet İstanbul'daki durumuna ilişkin yapılan “gâh” ibaresiyle başlayan değerlendirmelerden şaire itibar ve itimat edilmediği, itikadına ilişkin tereddütlerin olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı başkentinden Mısır'a yönelişler sonraki asırlarda azalarak devam eder. *Rıza Tezkiresi*'nde Zarî (ö. 1630) mahlaslı Nokta-zade Ca'fer Çelebi'nin Mısır'a gittiği ve orada öldüğü kayıtlıdır. Rıza'nın ifadesine göre, “ol pîr ü tarikat-ı ma'nevî Yeniçeri iken Gülşenî olup Mısır'a gitmiş” ve orada ölmüştür (Zavotçu 2009: 294).

Anadolu ve Rumeli'den Gülşenî Tekkesine yönelen sanatçıların, dervişlerin Osmanlı merkezî yönetimini kuşkulandıracak düzeye eriştiğine dair söylentiler, menkıbelere bile konu olur. Özellikle Evliya Çelebi, Gülşenî ile Ebussuud Efendi'nin karşılaşmalarını Osmanlı şeyhülislamının aleyhine olacak cümlelerle birkaç kez vurgular (Evliya 1996, I: 171, 1999: 3, 253-254). Gülşenîlere yönelik kuşkuların kimi zaman ölümle sonuçlanan takibata neden olduğuna dair örnek olaylar anlatılır. Halvetiliğin bir kolu olmasına rağmen Gülşenîlerin mühlidlik ve zındıklıkla suçlanmalarını Me-

lamîliğe yakın ve yatkın durmalarıyla ilişkilendiren Ahmet Yaşar Ocak, Şeyh Muhyiddin Karamanî (ö. 1543) örneğinden hareketle konuyu ele alır (1998: 313-327). Gülşenîlere yönelik psikolojik baskının ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından Hasan Çelebi'nin "Sailî" maddesindeki şu ifadeleri önemlidir: "Karamanî dimekle ma'rûf olan mühlid ü zâl ve şeytân-ı bedfi'âl teftîş olundukda bu fırkaya küllî havf u hırâs gâlib olmağın merhûm Ebussuûd Efendi'nin meclis-i fezâil-istînâslarına varıp kendüyi halâs etmiş idi. Lâkin bu hâlet kalbinde yer edip derûnunda câygîr olan ebhire-i reddiye dimâğına te'sir etdikde kuvâ-yı âkilesine efkâr-ı bâtıla ârız olup dârü's-şifâda der-zencîr etdiler" (Eyduran 1999: 2/464). Gülşenîlere yönelik bakış açısındaki ikiliğe Gelibolulu Ali, devrinin panoraması sayılan tercî-bendinin VII. bendinde işaret eder (Aksoyak 1999: 465):

Gülşenî Mevlevî olursan eger
Zurefâ mezhebince şâh olasın
Rafz u ilhâdı töhmet eyleyeler
Belki hem rind-i bî-günâh olasın

İbrahim Gülşenî'nin İstanbul'a çağırılması olayı 19. yüzyılda Türk tiyatrosunun ilk denemelerinden sayılan, *Hikâye-i İbrahim Paşa Be İbrahim-i Gülşenî* adlı dört perdelik eserde, çok farklı bir bağlamda işlenir. Abdülhak Hamid'in babası, yazar ve tarihçi Hayrullah Efendi (ö. 1866), devrin siyasal olaylarını tarihsel bir kurgu içinde anlatırken sahneye İbrahim Gülşenî'yi ermiş bir sufi karakteriyle çıkarır (Hayrullah Efendi 1964).

Gülşenî Coğrafyası

Yukarıda mirasına ve gördüğü ilgiye kısaca işaret ettiğimiz İbrahim Gülşenî'nin Kahire'deki tekkesine Evliya Çelebi'nin ifadesine göre "erbâb-ı ma'rifet ü tarîkat ve nazîf ü zarîf ve şâ'ir ve erbâb-ı tasnîf kimesneler gelirler. Gayrı enâyî ve ecnebî ve cühmel ü mühmel âdemler gelemmez" (2007, 10: 249). Sadece Mısır'da değil Anadolu ve Rumeli'de de Gülşenî'nin halifeleri tarafından tekkeler kurulur. Evliya Çelebi, bazı şehirlerden sadece Gülşenî tekkesinin varlığına işaret ederek geçer. Mesela, Bitlis'ten bahsederken: "tekye-i Gülşenî ...vardır" (2001, 4: 66); Filibe'de "Kadirî ve Gülşenî tekyesi dahi var, ancak Mevlevîhâne yoktur" (1999, 3: 217); Bursa'da "Tekye-i Gülşenî, ma'mûr âstânedir" (2. Kitap, 14) der. Ama bazı şehirlerde Gülşenîliğin kattığı mistik havayı sezdiren ifadeler kullanır: "Derûn-ı şehri Tarabefzûn'da cümle halkı tarîk-i Gülşenî'de ...ehl-i ma'ârif gazelhân ve Farîshân şu'arâlar vardır kim" (2: 49). "... zirâ ahâlî-i Diyarbekir cümle tarîk-i Hâceğândan ve tarîk-ı Gülşenî'den olmak ile zevk ü şevk-i tevhîd vecdinden dahi hâlî değillerdir" (4: 39)

Osmanlı coğrafyasında Evliyâ'nın zikrettiklerinden başka Gülşenî tekke ve zaviyelerinin bulunduğu bilinmektedir. Sadece Hayrabolu'da on dört Gülşenî tekkesinin faaliyet gösterdiğini (Gölpınarlı 1983: 326) dikkate alarak belli merkezlerde Gülşenîliğin yoğun ilgi gördüğünü söyleyebiliriz. Osmanlı coğrafyasının değişik şehirlerinden; Yenice'den, Edirne'den, Bursa'dan, Gelibolu'dan, Hayrabolu'dan, Halep'ten ve Kefe'den insanlar Kahire'ye gidip Gülşenîliğe bağlanırlar.

Osmanlı şiir geleneği içinde Rumeli, "hür derviş duyarlığı"nın mekânıdır. Özellikle Yeniceli şairlerde bu eda açık biçimde görülür. Bunda Gülşenîliğin payı büyüktür. Âşık Çelebi'nin Usulî'den bahsederken "Şeyh İbrahimîlere isnâd olunan ilhâd tohmın Rûm'da ol ekmişdür ve Nesîmiyyât türrehâtından getürdüğü nihâl-i nihâd-ı dalâli ol dikmişdür. Niçe onup bitmeyecekler gelüp ol tohmı ekmege başlamışlar ve niçe berhurda olmuyacaklar ol nihâle budaklar aşlamışlardur. Hak Te'âlâ tohmların çüride ve köklerin kurıda" (Kılıç 2010: 1, 345-346) bedduaıyla işaret ettiği hususu, farklı bir niyetle okumak mümkündür. Âşık Çelebi'nin niyeti, Usulî etkisini olumsuzlayan bir bakış açısı önerse de bu ifadelerden Gülşenîliğin Yenice çevresinde kök tuttuğu çıkarımında bulunabiliriz.

Usulî (ö. 1538), İbrahim Gülşenî'ye bağlanan şairlerin en ünlüsüdür. Uzun süre Gülşenî'nin hizmetinde bulunduktan sonra şeyhinin ölümü üzerine doğum yeri olan Vardar Yenicisi'ne döner (İsen 1990: 15). Rumeli'de Gülşenîliğin temsilcisi ve Nesimî'nin takipçisi olarak muhitinin beklentilerine uygun bir dille şiirler söyler. Yaşadığı muhitin güzelliklerini anlattığı şehrengizi, ara sıra hece ölçüsünü de kullanarak yazdığı şiirleri onun yerlilik arzusunu yansıtır. Nesimî'nin Hurufî ıstılahlarına boğmadığı gazellerindeki lirizm ile Yunus'un şiirlerindeki sadeliği Rumeli duyarlığında birleştirerek bir divan oluşturacak kadar şiir söyler (İsen 1990). Hem İbrahim Gülşenî hem de Nesimî'nin nefeslerini şahsında toplayarak ustalarını mahcup etmeyecek dönüşümle çağının ve çevresinin ruhuna üfler.

Usulî'nin "hem-şehri ve musâhibi" olan Şevkî mahlaslı Baba Dırâz'ın da İbrahim Gülşenî'ye bağlandığını, onun izniyle Frengistan'a gittiğini ve hatta bir ara Venedik'te ruhbanlar tarafından keşişliğe kabul edildiğine dair haberler geldiğini Garibî'den öğreniyoruz (Babacan 2010: 88-89). Şiîliğe meyli bütün eserlerine yansımış olmakla birlikte Gülşenî'ye muhabbet beslediği ve İstanbul'a geldiğinde onun huzuruna çıkanlar arasında yer aldığı bilinen Garibî, bu muhabbetini tezkiresinin Baba Dırâz madde-

sinde onun şiiirlerinden örnek verirken “Âsitan-ı Gülşenîde biz meh ü sâl olmuşuz/ Yüz sürüp gerçek erün yolında pâmâl olmuşuz” dizeleriyle başlayan murabbasını tercih ederek sezdirir (Babacan 2010: 89).

Gülşenîliğin Yeniceli takipçilerinden biri de Şeyhzade Seyyid Selman Çelebi'dir. İlk mahlası Selmanî'dir. Sonra İlahî (ö. 1577) mahlasını almıştır. Gelibolulu Ali şiiirlerini beğendiği bu şairin genç yaşta ölümüne hayıflanır (İsen 1994: 294). Hasan Çelebi de onun şiiirlerini “garâib” ve “acâib” sıfatlarıyla nitelendirmekle yetinmeyip “keyfiyet-i hâli eş'ârından rûşen ü âşikâr olur” diyerek kişiliğine yönelik eleştirilerini üslûbu üzerinden yapar (Eyduvan 1999, 2: 169).

Gülşenîliğin bir başka merkezi Edirne'dir. Edirne sufi cereyanlar için her daim cazip bir şehir olmuştur. Gülşenîlik açısından şehri cazip hale getiren şeyhin halifelerinden Âşık Musa'dır. Âşık Musa (ö. 1567), Küçükpazar yakınındaki Şah Melik Zaviyesinde faaliyetlerini sürdürür. Onun yerine posta oturan Abdülkerim Efendi (ö. 1584), Gülşenîler arasındaki yerini hazarât-ı hams tertibi ile kaleme aldığı *Mevlid*'iyle taçlandırır (Canım 1995: 185). İbrahim Gülşenî'nin halifesi Âşık Musa ve onun takipçileri sayesinde Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre “Edirne şehrinin cemî'i halkı fukarâ-yı Gülşenî” olmuştur (1999, 3: 254). Şehrin Gülşenîlikle özdeşleşen yüzüne sadece aynı geleneği sürdüren şairler tarafından değil, Nailî ve Nedîm gibi divan şiiirinin zirvedeki ustalarınca da ayna tutulmuştur. Gülşenîliğin Edirneli temsilcileri hakkında kaynaklarda verilen bilgiler çerçevesinde bu tablonun oluşmasında payı olan sanatkârları kronolojik sırayla tanıdıkça hem şehrin hem de Gülşenîliğin Türk şiiir ve musikisine katkıları belirginleşecektir.

Edirne yakınlarındaki Ergene'de dünyaya gelen Kurtzade Valihî (ö. 1585), medrese tahsilinin ardından Mısır'a giderek Hayalî-i Gülşenî'ye intisap eden şairlerdendir. Divanı vardır. Hem Gülşenîler hem de Mevleviler tarafından benimsenir. Ahdî, değişik şeyhlerin hizmetinde bulunduktan sonra “rümûz-ı Mesnevîyi Mevlanâ-yı Rumîden tekmil etmiş” olduğunu söyler. Tasavvufî şiiirlerinin çokluğundan ve Farsça şiiirlerinin güzel olduğundan söz eder (Solmaz 2005: 570-571).

Şairliğinin yanı sıra musikişinaslığıyla da bilinen Salikî de Edirnelidir. Tezkire yazarları onun hakkında pek olumlu sözler söylemezler. Âşık Çelebi, sünnî çizginin dışına çıktığını düşündüğü şairler için sarfettiği sözleri Salikî'den de esirgemez. “Edirne Muradiyesi'nde hânende idi. Televvüni gâlib olmanın bir zaman Galata azablarından oldu andan nikbetî sûretine

girüp Şeyh İbrâhîmî şîvesiyle Mısır'a varup ol diyârün mukallid Arablarından oldu. Âhir ol hâlle anda helâk ve perde-i hayâtı dest-i ecelde çâk oldu" (Kılıç 2010: 2, 942). Hasan Çelebi, şairin pek itibar edilir kimse olmadığını sezdirecek ifadeler kullanır: "Her şehrin sâkin-i meyhânesi şahid-i şem-i şarâbın suhte pervânesi idi", der (Eyduran 1999: 2/464). Ahdî ise şairler arasında pek sevlmeyen biri olduğunu, oldukça mesafeli bir dille anlattıktan sonra sadece iki beytini alıntılamağa yetinir (Solmaz 2005: 357-358).

Gülşenîliğin tarihi ve Osmanlı şairleri arasında Gülşenîliğin yeri bakımından en dikkate değer kişi, hiç şüphesiz Edirneli Muhyî'dir. Muhyî (1528-1604-5), Edirne'de Etmekçizadeler diye anılan köklü bir ailedendir. Dedeleri Gülşenîliğin doğduğu Tebriz'den Edirne'ye gelip yerleşmişlerdir. Muhyî'nin babası da İbrahim Gülşenî'ye bağlıdır. Edirne'deki ikameti sırasında Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Hoca Kasım'ın meclisine devam ederek Gülşenî-Nakşî bir çizgi takip eder. Osmanlı yönetimince İbrahim Gülşenî hakkında yürütülen tahkikatta olumlu görüşlerini İbrahim Paşa'ya iletir. Devrin bilginleri, Gülşenî, Nakşî ve Melamî ulularıyla yakın ilişkiler kuran Fethullah, oğulları Muhyî ve Mehmed'e takip edecekleri yolu da bizzat yaşayarak gösterir.

Muhyî eğitimini sürdürmek için geldiği İstanbul'da Ebussuud ile tanışır ve onun beğenisini kazanır. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Mısır'a kadı olarak atanan Baki Efendi ile Kahire'ye gider. Orada Ahmet Hayalî'nin tekkesine devam ettiği için mahkemedeki işlerini ihmal eder. Gülşenî hilafetini alır ve türbedarlık görevine getirilir. Muhyî'nin Mısır'da bulunduğu sırada Şehzade Mustafa katledilir. Onun ölümü üzerine biri Türkçe, diğeri Farsça olmak üzere iki mersiye söyler. Ahmet Hayalî'nin de katıldığı bir kabileyle İstanbul'a gelir. Hayalî'nin işaretiyle İstanbul'da kalır. Edirne'de müritleriyle bir müddet kaldıktan sonra Mısır'a döner. Hacca gider. Dönüşünde şeyhinin kızıyla evlenir. Şeyhi ve kayınpederi Hayalî'nin vefatı üzerine onun yerine posta, Hayalî'nin hayattayken işareti ile Ali Safvetî geçince, 1570 yılından beri hilafeti taşıyan ve tekkenin en kıdemlisi olan Muhyî, gel-gitler yaşar. Bir yandan da eserlerini yazar. Yaşı ilerleyince kendi ölümünü tarihler düşürmeye başlar. Ubudî'nin "Şehid-i aşk-ı cânân oldu Muhyî" mısraıyla tarih düşürdüğü 1013/1604-5 yılında vefat eder ve Kahire Gülşenîhanesinde defnedilir. Başta İbrahim Gülşenî olmak üzere büyük sufilerin menakıbını yazar. Şiirler söyler, tarihler düşürür. Nihayet geriye muhteşem bir külliyyat bırakır (Koç 2005: 1-51).

17. yüzyılda Edirne'de yetişen Gülşenî şairler arasında tezkireciler Bülendî, Hüsamî, Rindî, La'lı Fenayî ve İbrahim Çelebi'nin de biyografilerine yer verirler. Bülendî (ö. 1630), bilgili, hoş sohbet ve şakacı bir şairdir. Mir Hüseyin'in muammalarına yazdığı şerhler ve rubailerini ile tanınır (Ergun, II: 870).

Gülşenîliğe mensup Edirneli bir başka şair ise Hüsamî'dir. Önce Gülşenî, sonra Melamî olan Hüsamî, Lamekânî Hüseyin'in dervişlerindedir. *Rıza Tezkiresi'*nde Bağdat'ın fethine dair bir tarih beyti vardır (Zavotçu 2009: 181). Gölpınarlı, Lamekânî'nin müridi olan Hüsamî'nin, *Rıza Tezkiresi'*nde Gülşenî addedilmesinin Melamîlere yönelik olumsuz bakışın bir yansıması olabileceğini belirtir. Ayrıca Güftî'ye atıf yaparak Hüsamî'nin hattatlığına dikkat çeker (1992: 85-86).

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Rindî (ö. 1621) mahlaslı Derviş Hızır da Edirneli Gülşenî şairlerindedir. "Hûb eşârî ve mergûb güftârî vardır. Bin otuz birde Edirne'de fevt" olmuştur (Zavotçu 2009: 237).

Aslen Kastamonulu olduğu halde muhtemelen tahsil ve terbiye için İstanbul'a, oradan da Edirne'ye gidip Gülşenîliğe bağlanan La'lı Fenayî (ö. 1700), şiirlerinde tasavvuf terbiyesine uygun olarak Fenayî ve kırmızı mürekkep ürettiğine dair bir ima taşıması için La'lı mahlasını kullanır. Kastamonu'da Şabaniye yoluna giren Mehmed Fenayî, Edirne'de Gülşenî'ye başta olmak üzere Uşşakî ve Nakşî yolunu benimser. Onun tarikat ilişkisi Nazir İbrahim tarafından *Beyân-ı Tarikat-ı Gülşenî* adlı eserde anlatılır (2007: XXV, 241-270). Bu şiirde adı zikredilen beş tarikatın bütün yol ve yordamını bilmesine ve tecrübesine rağmen Fenayî, Gülşenî geleneği içinde daha çok tanınır. Bunda Gülşenî'nin *Manevî* adlı eserine yazdığı şerh ve yetiştirdiği Sezâyî-i Gülşenî'nin payı büyüktür. Şerh ve tercümelerinin yanı sıra 3 murabba, 28 gazel söylemiştir. Edirne'de Gülşenî Tekkesinin şeyhi iken 110 yaşında vefat ettiği ve kabrinin Veli Dede Tekkesinde bulunduğu ifade edilmektedir (Şengün 2007: XXV, 248).

Edirne, yetiştirdiği ikinci İbrahim Gülşenî (1593-1689) ile Gülşenî geleneğini bir bakıma yeniler. Sultan III. Mehmed'e nefes etmek için Manisa'dan Edirne'ye çağrılan Semerci Dede'nin oğlu Edirneli Gülşenî, Anadolu, Suriye, Hicaz, Irak ve İran'ı dolaştıktan sonra Edirne'de inzivaya çekilir. Gülşenîye şeyhlerinden Dede-zade Şeyh Mehmed Efendi'den el alır (İnce 2005: 204-205). Sadece söylediği şiirlerle değil, oğlu Mehmed Kâmî diğer oğlu Mustafa Efendi'den torunu Nazir İbrahim aracılığıyla divan şiirinde adından söz ettirir.

Edirneli Çelebi, Edirneli Efendi olarak da tanınan Mehmed Çelebi, Edirne Mevlevihanesi şeyhi Neşatî Dede'den edebiyat zevki ve Farsça öğrenen Kâmî (ö. 1724), İstanbul'da Ankaravî Mehmed Efendi'den mülazım olur. İlmiye mesleğinde hızla ilerler. İstanbul'da müderrislik, Bağdat, Galata ve Mısır'da kadılık yapar. Daha çok şiirleriyle tanınır. Lale devrinin zevk ve görkemini kendi meşrebince şiirlerine yansıtır (Yazıcı 2001: 24, 279-280).

Kâmî'nin kardeşi müderris Mustafa Efendi'nin oğlu Nazîr İbrahim Çelebi (ö. 1774) de Gülşenî şairlerdendir. Öğrenimini tamamladıktan sonra bir müddet müderrislik yapmıştır. Daha sonra da katip ve kadı naibi olarak memuriyetini sürdürmüştür. Mesleği gereği birçok yer gezmiş ve kültürünü artırmıştır. Bir ara amcası Kâmî Mehmed Efendi'nin Mısır'a kadı tayin edilmesiyle 1718 yılında amcasıyla Mısır'a giderek İbrahim Gülşenî Tekkesinde hizmet etmiştir. Sezayî-i Gülşenî'ye bağlanmıştır. Lâlî Mehmed Fenayî'nin de onun tasavvuf tecrübesinde mühim payı vardır. Çünkü Fenayî, hem Sezayî'nin mürişidi hem de Nazîr İbrahim'in babaannesinin amcasıdır.

Edirne medreselerinde müderrislik, Tekirdağ, Mısır ve Eski Zagra'da kadılık yaptıktan sonra Eski Zagra yakınlarındaki bir köyde inşa ettirdiği tekede irşad faaliyetine başlayan Nazîr, Hasan Sezayî ile mektuplaşmışlar. Sezayî'nin seksen kadar gazeline tahmis yazmıştır. Divan'ından başka, orijinallik iddiası taşımayan pek çok eseri vardır. *Nazîr Divanı*'nda Balkan şehirleriyle ilgili çok sayıda şiir vardır (Şengün 2004).

Gülşenîlikte yeni bir yorum ve yol ayrımının öncüsü, pîr-i sâni Hasan Sezayî'dir. Sezayî (ö. 1738), Mora yarımadasındaki Korent kasabasında başlayan hayat yolculuğunu Edirne'de noktalar. Mora yarımadasının Venedikliler tarafından işgal edilmesi üzerine İstanbul'a gelen Sezayî, kısa bir süre sonra İstanbul'dan ayrılarak Edirne'ye gitmeye karar verir. Edirne'deki Âşık Musa Dergâhı'nda aradığını bulur.

Gülşenî dergahındaki eğitimi süresince kendisini en fazla etkileyen hocası, Fenayî mahlasıyla şiirler de yazan Mehmet La'î Efendi olur. Hocası için de o, diğer talebelerden her zaman farklı ve özeldir. Nitekim La'î Efendi, sürgüne gönderilmek üzere Edirne'ye çağrılan Niyazî-i Mısrî'den Edirne halkı adına af dilemesi için en sevdiği öğrencisini görevlendirir. Saray çavuşları arasında Limni'ye doğru yola çıkan Mısrî, ayaklarına kapanan bu mahcup delikanlıya yumuşak nazarlarıyla bakıp şöyle hitap eder: "Kalk evlâdım, afva *sezâsın!*" Bu cümlede, aynı zamanda geleceğin büyük Gülşenî pîri mahlasını bulur: Sezayî.

İstanbul'a ve İbrahim Gülşenî makamını ziyaret için Mısır'a yaptığı seyahatler, büyük bir ilgiyle karşılanır. Şeyhinden sonra oturduğu Gülşenî postu, 38 yıl boyunca ferah bahçelerinden rayihalar saçar. Türk tasavvuf şiiri için büyük kıymeti haiz *Divân*'ı, yakınlarına ve devlet büyüklerine yazdığı mektuplardan oluşan *Mektûbât*'ı, Niyazî-i Mısırî'nin bir ilahisi için kaleme aldığı *Şerh-i Gazel-i Niyazî-i Mısırî* si ve mûsikî nazariyesi hakkında bilgiler içeren *Zübde-i Makale-i İlm-i Mûsikî* adlı risalesi bu saâdet yıllarının ürünleridir (Özuygun 2005).

Sezayî-i Gülşenî'nin damadı Şeyh Müsellem (ö.1763), divan sahibi bir şairdir (Kurumehmet 2006, Toprak 2006). Sezayî-i Gülşenî'nin torunu ve Şeyh Müsellem Efendi'nin oğlu Şeyh Vefâ (ö. 1797), iyi bir eğitim almış ve babasından sonra Veli Dede dergahına şeyh olmuştur. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Tasavvufa ve hadise dair kitapları bulunduğu söylenmektedir (Canım 1995: 414).

Hasan Sezayî'nin bir başka akrabası da Sa'îd-i Gülşenî'dir. Müellif hattı olduğu anlaşılan divanının başındaki silsilenâme, sonundaki ketebe kaydı ve içindeki şiirlerden anlaşıldığına göre adı Hüseyin, babasının adı Mehmed Pîr'dir. Mora'nın Anapoli kasabasında doğmuştur. Doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber gerek divanının bitiş yılı (1212/1798-99) gerekse de düştüğü tarihlerden on sekizinci yüzyılın ikinci çeyreğiyle on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşadığı söylenebilir.

Millet Kütüphanesi Reşit Efendi Nu: 761'de kayıtlı olan *Sa'îd-i Gülşenî Divanı*'nda tevhit, münacât, nâ't, mersiye, medhiye olmak üzere 112 manzume ile 10 tarih, 10 musammat bulunmaktadır. Şiirlerinin büyük çoğunluğunu gazeller oluşturur (Aydın 2003).

19. yüzyılda Edirneli Gülşenî şairlerden Şeyh Şerafeddin Efendi (1838-1911), iyi bir eğitim aldıktan sonra Gülşenîliğe bağlanmış, önce Veli Dede Tekkesine daha sonra da Müsellem Efendi Dergâhına şeyh olmuştur. Bu görevi sürdürürken vefat etmiş ve aynı dergâha defnedilmiştir. Onun *İzahü'l-meram fi-meziyyeti'l-keîâm* adını taşıyan ve Sezayî-i Gülşenî'nin "etdi" redifli gazelini şerhten ibaret olan bir eserinin olduğu bilinmektedir (Şeyh Şuayb 2001).

Sadece Gülşenîlerin değil, Osmanlı coğrafyasında farklı sufi oluşumların kurumsal yapılarını oluşturduğu en önemli kültür merkezlerinden biri de Bursa'dır. Gülşenîlik açısından Bursa'yı önemli kılan hiç kuşkusuz Rindî mahlaslı Şemlelizade Ahmed'dir. Buhara'dan gelen dervişlerden Ali Mest

Edhemî'nin Bursa'daki dergâhı Şemlelizade Ahmed Efendi ile Gülşenî tarikatına geçmiştir (Kara 1998: 7, 41).

Rindî (ö. 1678), tahsil ve terbiyesini tamamlamak için Mısır'a gitmiş, medrese ilimleriyle meşgul olurken Edirneli Muhyî-i Gülşenî'nin oğlu Hasan Efendi'nin vasıtasıyla Gülşenî dergâhına intisap etmiştir. Seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra anne-babasını ziyaret etmek üzere Bursa'ya dönmüştür (1060/1650). Karaçelebizade Abdulaziz tarafından yaptırılan sıbyan mektebinde hocalık yaparken Ali Mest Edhemî zaviyesinin yönetimini de üstlenmiştir (Kara 1998: 42). Şiirlerinde Rindî mahlasını kullanan Şemleli-zade'nin Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî adlı eseri bize ulaşmamışsa da Gülşenî dergâhını bütün özellikleriyle ele alan *Şive-i Tarikat-ı Gülşenîye* adlı mühim eseri Tahsin Yazıcı tarafından *Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşenî* ile birlikte yayımlanmıştır (1982).

16. yüzyıl şairlerinden Hamdî de Acem asıllı bir ailenin çocuğu olarak Bursa'da dünyaya gelmiştir. Fakat tahsil ve terbiyesini ilerletmek amacıyla Gülşenî Dergâhına yönelmiş, Şeyh Ali'nin hizmetinde bulunmuştur. Bir ara yolu Bağdat'a düşmüş, orada Ahdî ile tanışmıştır. İmam Hüseyin'in mezarını ziyaret etmiş ve orada bazı beyitler söylemiştir. Ahdî, hem sufi hem de şair olarak beğendiği Hamdî'nin altı beyit ve bir gazeline *Gülşen-i Şu'arâ*'da yer vermiştir (Solmaz 2005: 268-270).

Evliyâ'nın Gülşenîliği

Evliyâ Çelebi, seyahat ettiği yerlerde uğradığı bazı mekânların duvarlarına, ağaçlara şiirler ve yazılar işleyerek izler bıraktığını *Seyahatnâme*'de söyler. Bu tür yazılardan onun izi sürülerek tespit edilenler yayınlanmıştır (Tü-tüncü 2009: 397-412). Bunlardan Köstendil İnceli Ahmed Zoğu Câmii'nde bulunan duvar yazısındaki "Evliyâ-i Gülşenî" ibaresi, Evliyâ'nın Gülşenîliği konusunu akla getirmektedir:

Melek Ahmed Paşa hazretlerinin mü'ezzini
Evliyâ-i Gülşenî rûhiçün Allah rızâsı için

Fâtiha

Sene / 1071

Muharrem

Evliyâ gezdiği yerlerdeki tekke ve tarikatlar hakkında bilgiler verir. Bu bilgilerin bir kısmını diğer biyografi kitaplarından aktardığı muhakkaktır. Fakat bir yazarın alıntı yaparken ve bilgi aktarırken bile tercih ettiği sözcükler, kullandığı ifadeler kendi niyetini ve bakış açısını yansıtır. Bu ba-

kımdan *Seyahatnâme*'de İbrahim Gülşenî ve Gülşenîlikle ilgili aktarılan bilgiler ve Evliyâ'nın kendi izlenimleri bir aidiyet duygusunun sezilmesine imkân verebilecek içeriğe sahiptir. Özellikle ömrünün son yıllarını geçirdiği Mısır'a dair verdiği bir cilt tutarındaki bilgilerin (10. Kitap), doğup büyüdüğü İstanbul'a tahsis ettiği kısımla (1. Kitap) nitelik ve nicelik bakımından kıyaslanabilecek düzeyde olması, sembolik bir anlam taşır. Dolayısıyla *Seyahatnâme*, Evliyâ'nın Gülşenîliği bağlamında da okunabilecek bir metindir. Bir kere devrinin en önemli musikîşinaslarından Tokatlı Derviş Ömer'e derin bir sevgiyle bağlıdır. Evliyâ'nın üstadı ve babasının yakın dostu olan Tokatlı Ömer, Gülşenî dervişidir. Evliyâ'nın musiki bilgisinin ve tecrübesinin gelişmesinde saygı ile andığı bu büyük ustanın payı büyüktür. Seyahat ettiği yerlerdeki musiki hayatına, çalgı çeşitliliğine ve icrâ biçimlerine ilişkin değerlendirmelerinde yeteneği kadar bu birikiminin de katkısı olmuştur.

Gülşenîlerde Mevlanâ muhabbeti

Gülşenîlerde daha başından itibaren Mevlevîlikle irtibatlarını pekiştirme arzusu belirgindir. İbrahim Gülşenî'nin *Mesnevî*'ye yazdığı *Ma'nevî* adlı nazire, yine onun isteğiyle Kahire Gülşenîhanesinde Mevlevîlere tahsis edilen birkaç oda, halifelerinin Mevlevî muhabbeti ve nihayet zikir ve kıyafetlerindeki benzerlik iki tarikat arasındaki müşterekliği gösterir (Koç 2005: 39). Bu yakınlığın diğer bir göstergesi, Mevlanâ'nın iki yüz yıl öncesinden İbrahim Gülşenî'yi müjdelediğine dair menkıbedir. Latîfî, "Hazret-i Celâleddin Rumî Divân-ı Ma'nevî ve kitâb-ı Mesnevîsinde nice rûsûmine iki yüz yıldan evvel îmâ ve işâret etmişlerdir" (Canım 2000: 120) cümlesiyle bu hususu belirtir. Her ne kadar Gölpınarlı (1983: 310-317), bunun doğru olmadığını, bir yorumdan ibaret olduğunu vurgulayarak tarihsel ve dilbilimsel açıdan eleştirisini yapsa da bu inanışın Gülşenîliğin son temsilcilerinden Sa'îd-i Gülşenî'nin şiirine bile yansımış olması önemlidir:

Hazret-i Mollâ Celâle'd-dîn-i Rûmî buyurur
 Mesnevîde Rûşenî vü Gülşenî medhin okur
 Dergehine sür yüzün gâfletle etme sen kusûr
 Hazret-i Sultân-ı İbrahim-i Gülşenîye gel (Aydın 2003: 70 / III).

Mevlanâ'nın şiirlerinin mahlas beytinde Şems-i Tebrizî'yi anması gibi Gülşenî de aynı yolu takip ederek gazellerinin makta beyitlerinde kendi mahlasıyla birlikte Ruşenî'yi anmıştır. Gülşenî'nin Mevlanâ'ya ilgisi tek taraflı değildir. Sadece Gülşenî ve muhiplerini değil, o çağdaki bütün sufi oluşumları etkileyen Mevlevîler, Gülşenî'ye ilgisiz kalmamışlardır. Şeyh

Gâlip, *Hüsn ü Aşk*'ında onu "bülbül-i ferd" olarak nitelemiştir (Doğan 2006: 48):

İbrâhîm-i Gülşenî gibi merd
Olmuşdur o bâğa bülbül-i ferd

Gülşenî-Mevlevî ilişkisi başka şairler tarafından da birbiriyle adeta özdeşleştirilerek ifade edilmiştir. Ferağî (ö. 1605) mahlaslı Osman Paşa'nın şu beyti, bu ilişkinin nasıl algılandığını çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır (Zavotçu 2009: 157):

Gülşenî dervîşidir gül goncelerdir Mevlevî
Bülbül-i hoş-hân okur geh Ma'nevî geh Mesnevî

Nitekim her iki gelenek içinde adı anılan Kefeli Bekayî (ö. 1000/1591) hakkında Âşık Çelebi'nin sarfettiği şu sözler, her iki geleneğin bir kişi üzerinde örtüşüğünü göstermesi bakımından mühimdir: "Bir zaman saded-i tahsilde olup bir zaman Şeyh İbrahim âstânın bekleyüp bir zaman Mevlevî olup hâlâ her kayddan âzâdedür" (Kılıç 2010: 1, 426). Hasan Çelebi de benzer ifadelerle şairi tanıtır (Eyduran 1999: 2/220). Esrar Dede'nin Hasan Çelebi'ye göndermelerle hayat hikâyesini anlattığı Bekayî maddesindeki şu ifadeleri; "ez-kadîm mevrûs-ı tarîka-i Gülşeniyye olan hubb-ı hanedân-ı Mevleviyye" Mevlevî-Gülşenî ilişkisini çok güzel özetler (Genç 2000: 57-60).

Gülşenîlikte Hurufî izleri

Gülşenîlikte Hurûflîğin de izleri vardır. Bilindiği üzere Fazlullah'ın temel öğretisi, Kurân'ın insan-biçimci dili ve tasavvufun istiareli sembolizmi temel alınarak inşa edilen panteizmdir. Bu anlayış, İbn Arabî ve İranlı İsmailî yazarların düşüncelerinden izler taşımakla birlikte harflere yapılan vurgunun, keyfi tevillerin insan bedeniyle eşleştirilerek sunumu Fazlullah'ı diğer harfçi anlayışlardan ayırır. Hurûfî geleneğinde Arap alfabesindeki harflere dayalı hüner gösterilerinin mistik bir hüviyet içinde ele alındığı bilinir. Fakat Hurûflîğin asıl karakteristiği, yalnızca harflerle ilgili sırlar değil, özellikle Hallac-ı Mansur tarzı panteist mistik düşüncedir. Bu yönüyle Hurûflîlik, Anadolu ve Rumeli'de yayılışı sırasında Bayramî Meflûkelerini, Kalenderîleri, Bektaşîliği ve bazı Halvetiye çevrelerini, hatta Kızılbaşlığı çok derinden etkilemiştir (Ocak 1998: 135).

Gülşenî şairler içinde bu etkiyi en belirgin şekilde şiirlerinde yansıtan Za'fî'dir. Za'fî (ö. 1566-1570), Rumeli'den Mısır'a gitmiş, Gülşenî'den hilafet almış, Gelibolu Gülşenî Tekkesinde hizmet etmiş, Ahmed Hayalî

döneminde Gülşenî âsitânesinde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Tarihî kıyafetleri içinde önemli yeri olan Zafiyye adlı tacın sahibidir. Müstakimzade ve Şeyh Galip bu tacdan söz etmişlerdir. Mevlevî büyükleriyle kurduğu yakınlık Esrar Dede tarafından *Tezkire-i şuara-yı Mevleviyye*'de adının geçmesine yetmiştir. Batı Anadolu ve Rumeli'de pek çok şehri do-laştığı şiirlerinden anlaşılmaktadır.

Türkçe ve Farsça şiirler söylemiş, divanlar tertip etmiştir. Türkçe Divanı'nda 394 gazeli vardır. Hece ölçüsünü ve koşma biçimini kullanmıştır. Çağatayca mülemma söylemiş, Âgehî'ye öykünüp denizcilik terimleriyle örülü şiirler yazmıştır. Hurufîler gibi Fazlullah adını şiirlerinde açıkça söylemekten çekinmemiştir (Adak 2006). Ahdî, "zıkr-i hayrın istimâ' ettiğimiz fukarâ ve eş'âr-ı hûb-şi'ârın tetebbu' ettiğimiz şu'arâ zümresindedir" diye tanıttığı şairin Hurufî ıstılahlarıyla dolu şu gazeline yer vermiştir (Solmaz 2005: 399-400):

Okudum ümmü'l-kitâbı anladım esrârını
Bilmişim seb'a'l-mesânî dil-berin dîdârını
Arz mülkümdür benim aşk ile şâh-ı âlemim
Genc buldum istemem dehrin zer ü dînârını
Anladım bu kâlib-ı âdem neden endâzedir
Noktadan fehm eyledim remz ü rümûzun varını
Tutmuşum elde kitâbım olup ashâb-ı yemîn
Nutm-ı Hakkı anlayıp bildim nedir güftârını
Fazl-ı Hakdan Zafiyâ buldun hayât-ı Câvidân
Aynına alma sakın sen münkirin inkârını

Bu gazelin makta beytinde "Fazl-ı Hakdan" ve Fazlullah'ın *Câvidânnâme* adlı eserinden bahseden şair, başka bir şiirinde de aynı imayı yineler:

Mâye-i taklidden âyîneni sâf etmeğe
Fazl-ı Hakdan feyz uran envâr-ı nûrullahdır (Adak 2006: 120)

Türk ve İran edebiyatında 'aşkta sadakatin timsali' olarak değerlendirilen Hallâc ve onun en büyük takipçisi Nesimî ile boy ölçüşür:

Gerçi Mansûr u Nesimî geldiler meydân ara
Şimdilik meydan benimdir eylerem da'vâ-yı aşk (Adak 2006: 121)

Gülşenîlerin vahdet-i vücud konusundaki yaklaşımları da Hurufîlerle benzerlik gösterir. İbn Arabî'nin düşüncelerinden açık izler taşıyan bu anlayışa

göre evrendeki güzellikler, yaratıcı güzelin yansımalarından ibarettir. Evrende İlahî güzelliği yansıtan aynacıklar arasında en mükemmeli insandır. Şairler, Allah'ın cemâl sıfatının tecelli ettiği ve bu bakımdan onun kudretinin ve güzelliğinin görünür hale geldiği insanın sûreti (yüzü) ile yaratıcı arasında kurdukları bağıntıyı teşbih ve mecazlara başvurarak anlatırlar. Za'fî'nin aşağıdaki beyitleri de vahdet-i vücud anlayışının bu çerçevedeki yorumundan başka bir şey değildir:

Bu mezâhir kim vücûd-ı mutlak izhâr eyledi
Kendidir kim kendisine arz-ı didâr eyledi

Satdı hüsnün aldı aşkın arada bir kimse yok
Kendi aldı kendi satdı kendi bâzâr eyledi (Adak 2006: 113)

Gülşenî Bülbülleri

Mısır'daki "pîr evi" Türk şiirinin olduğu kadar musikisinin de gelişip serildiği bir "ulu dergâhdır". Evliya Çelebi'nin "ilm-i edvâr gâ'ib olsa cihânda bir âğâze kalmasa burada icâdına kadir nefes sâhibleri fukarâlar var" (10: 136) sözleriyle işaret ettiği durum, Türk musikisinin Gülşenî geleneği içindeki yerine dair önemli ipuçları barındırır. Gülşenîlerin dinî musiki kavramlarının arasına yerleştirdikleri Gülşenî savtı ve tapuğlar halinde ve sazendeler eşliğinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır (Kara 1998: 41-58).

Gülşenîlerin zikir meclislerinde sözlü ve sazlı olarak musikinin payı büyüktür (Akpınar 2004: 99-120). Mevlevîlikle musiki icrası bakımından da müştereklik arzeden Gülşenî tekkelerinde ney üflendiği, def ve kudüm gibi usûl aletlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Gülşenî şairlerin şiirlerinde de musikiyle ilgili terimler, çeşitli edebî sanatlarla imkân verebilecek şekilde kullanılmıştır. Güfte olarak başta Ruşenî ve İbrahim Gülşenî olmak üzere geleneğin öncülerinin şiirleri okunmuş ve Türkçe, dinî musikî formu içinde Gülşenî tekkelerinde gelişimini sürdürmüştür. Dinî musiki içinde müstesna bir konuma sahip olan Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Kahire'deki Gülşenî Tekkesinde okunduğuna dair Evliya Çelebi, oldukça ayrıntılı bilgiler verir (10: 249-250). Sadeddin Nüzhet de Türk musikisinin Mısır'da yaygınlaşmasında bilhassa Gülşenîlik ve Mevlevîliğin etkili olduğunu belirtir (Ergun 1942: 26).

16. yüzyılda Halepli Latîfî, yüzyılın sonunda aynı zamanda şair olan Hüdayî Dede ve Kurdzade Valihî, 17. yüzyılda Derviş Sadayî, şiirlerinde Bîçâre mahlasını kullanan Yakupzade Mehmed Efendi, Tokatlı Derviş

Ömer Efendi, Kefeli Derviş Abdî, 18. yüzyılda Abdulgani Dede, Ali Şirugani Dede, Edirneli Şaban Dede, Edirneli Salihzade, Edirneli İmamzade Efendi, Neyzen Derviş Ömer, 19. yüzyılın sonunda ise Gülşenîlik yanında Kadirî, Rifâî ve Bektaşî tarikatlarına da intisap ettiği bilinen Yaşar Baba (ö. 1934) Gülşenî bülbülleri olarak tanınırlar (Akpınar 2004: 120-139).

Sonuç

Akkoyunlu Uzun Hasan ve Sultan Yakup dönemlerinde Tebriz'de filizlenen Gülşenîlik, Kahire'de köklenmiş ve bütün Osmanlı coğrafyasına dal budak salmıştır. Ağaç metaforunu devam ettirerek söylemek gerekirse Gülşenîlik; Tebriz, Diyarbakır, Kahire, Yenice, İstanbul, Edirne, Kefe, Gelibolu, Hayrabolu ve Mora'daki şiir ve musiki bahçelerinde en olgun meyvelerini vermiştir. Gülşenî dergâhları, sanatkarlar için birer cazibe merkezi ve Türk şiir ve musikisinin her daim soluklandığı -Evliyâ Çelebi'nin ifadesiyle- "ruhanîyetli" mekânlar olmuştur. Bu mekânlarda otuzun üzerinde şair, onbeş civarında musikişinas yetişmiştir.

Kaynaklar

- Adak, Abdurrahman (2006). *Zai'fî Gülşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Divanının İncelenmesi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Akay, Mehmet (1996). *İbrahim Gülşenî'nin Divanı: Metin-Dil Hususiyetleri*. Doktora Tezi Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Akpınar, Hüseyin (2004). *Gülşenîlikte Musiki ve Musikişinaslar*. Doktora Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.
- Aksoyak, İ. Hakkı (1999). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ali Emiri (1328). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amid*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Altunel, İbrahim (1988). *Hâletî-i Gülşenî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Aydın, Bünyamin (2003). *Sa'id-i Gülşenî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Babacan, İsrâfil (2010). *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rum-Garibî Tezkiresi*. Ankara: Vizyon Yay.
- Behrens-Abouseif, Doris (1988). "The Takiyyat Ibrahim al-Kulshani in Cairo". *Muqarnas* 5: 43-60.
- Canım, Rıdvan (1995). *Edirne Şairleri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Doğan, Muhammet Nur (2006). *Şeyh Galib Hüsn ü Aşk*. İstanbul: Yelkenli Kitabevi.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1942-43). *Türk Musikisi Antolojisi I-II*. İstanbul: İÜEF Yay.
- Evliya Çelebi (1996-2007). *Seyahatnâme*. İstanbul: YKY.

- Eyduran, Aysun (1999). *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-şu'arâ*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Genç, İlhan (2000). *Esrar Dede Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*. Ankara: AKM Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1983). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap Yay.
- (1989). *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*. Ankara: TTK Yay.
- Hayrullah Efendi (1964). *Hikâye-i İbrahim Paşa Be İbrahim-i Gülşeni*. Yay. Haz. AYTEKİN YAKAR. Ankara: DTCF Yay.
- İnalçık, Halil (2000). "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?". *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devletinin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*. Der. Oktay Özel-Mehmet Öz. Ankara: İmge Kitabevi: 119-145.
- İnce, Adnan (2005). *Sâlim Efendi Tezkiretü'ş-şu'arâ*. Ankara: AKM Yay.
- İsen, Mustafa (1994). *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: AKM Yay.
- (2010). "Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri". *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.
- Kara, Mustafa (1998). "Gülşeniye ve Güldeste". *UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi VII (7)*: 41-58.
- Kılıç, Filiz (2010). *Âşık Çelebi Meşâirü'ş-şu'arâ*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- Kiremitçi, İnci (2001). *Hayâlî-i Gülşeni Divanı Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Koç, Mustafa (2005). *Bâlebelen Muhyî-i Gülşeni*. İstanbul: Klasik Yay.
- Konur, Himmet (2000). *İbrahim Gülşeni: Hayatı, Eserleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yay.
- Kurumehmet, Meryem (2006). XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Müsellem (Şeyh Ebu'l-Vefâ Edirnevî) Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Muhyî-yi Gülşeni (1982). *Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşeni*. Yay. Tahsin Yazıcı. Ankara: TTK Yay.
- Muslu, Ramazan (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*. İstanbul: İnsan Yay.
- Nevî-zâde Atâî (1989). *Hadaiku'l-hakaik fi tekmileti'ş-şakaik*. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1998). *Osmanlı Toplumunda Mülhidler ve Zındıklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Öngören, Reşat (2000). *Osmanlılarda Tasavvuf*. İstanbul: İz Yay.
- Özüygun, Ali Rıza (2005). *Hasan Sezâyî Divanı*. İstanbul: Buhara Yay.
- Solmaz, Süleyman (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Şengün, Necdet (2004). *Nazir İbrahim ve Divanı*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

- (2007). “La‘î Mehmed Fenâî Efendi ve Divançesi”. *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXV: 241-270.
- Şeyhi Mehmed Efendi (1989). *Vakayii'l-Fudalâ I-III*. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yay.
- Şeyh Şuayb Şerafeddin Gülşeni (2001). *İzahü'l-Meram fi-Meziyyeti'l-Kelâm*. İstanbul: Divan Yay.
- Tek, Ayhan (2009). *İbrahim Gülşeni'ye Ait Ma'nevi Adlı Eserin La'li Mehmed Fenâî Tarafından Şerhi*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Toprak, Zafer (2006). *Ahmet Müsellem Efendi ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Tütüncü, Mehmet (2009). “*Seyahatnâme*'de Kitabeler ve Evliyâ'nın Hattât ve Hakkâklığı Hakkında”. *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*. Haz. Nuran Tezcan. İstanbul: YKY.
- YAZICI, Gülgün (2001). “Kâmi”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 279-280.
- YAZICI, Tahsin (1951). *Şeyh İbrahim-i Gülşeni: Hayatı, Eserleri, Tarikatı*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- (1991). “Ârifî Fethullah Çelebi”. C. 3. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yay. 371-373.
- Yücer, Hür Mahmut (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [19. Yüzyıl]*. İstanbul: İnsan Yay.
- Zavotçu, Gencay (2009). *Rıza Tezkiresi*. İstanbul: Sahhaflar Kitapsarayı Yay.

The Fonction of İbrahim Gülşeni at Ottoman Culture and Art

Muhsin Macit*

Abstract

One of dervish lodge-mystical connoisseurs making contribution to the development of the Ottoman poetry and art is İbrahim Gülşeni. His mystical identity shaped in Tabriz matured at Gülşeni Dervish Lodge in Cairo. Gülşeni Dervish Lodge in Cairo became a center of attraction for many people trained in both Anatolia and Rumelia. Lots of poems and musiclovers going into action at different regions of the Ottoman region after having a mystical training at Güşeni Dervish Lodge, one of the Ottoman cultural centers of that period, like Yenice, Edirne, Bursa, İstanbul and Gelibolu were brought up. Gülşeni poets and musiclovers set up good relations with Mevlevi and Hurufi environments and made contributions to the Ottoman art in an interdependent manner.

Keywords

İbrahim Gülşeni, Gülşeni way of life, Gülşeni Dervish Lodge, Mysticism, Cairo.

* Prof. Dr., Anadolu University, Open Education Faculty, Department of Turkish Language and Letters / Eskişehir muhsinmacit@hotmail.com

Функция Ибрахима Гульшени в османской культуре и искусстве

Мухсин Маджит*

Аннотация

Одним из знатоков и ценителей суфизма, внесших большой вклад в развитие османской поэзии и искусства является Ибрахим Гульшени. Его суфистская личность, сформировавшаяся в Тебризе, достигла своей зрелости в Каире в созданном им суфистском ордене. Орден Гульшени в Каире стал центром притяжения многих ученых людей Анатолии и Румелии. В школе Гульшени получило религиозное образование множество поэтов и музыкантов - выходцев из таких важных культурных центров Османского государства того периода, как Енидже, Эдирне, Бурса, Стамбул, Гелиболу, и которые продолжили свою деятельность во многих регионах Османского государства. Поэты и музыканты Гульшени установили хорошие отношения с окружением Мевлеви и Хуруфи и в тесном взаимодействии с ними внесли большой вклад в развитие османского искусства.

Ключевые Слова

Ибрахим Гульшени, гульшениство, орден Гульшени, суфизм, Каир

* профессор, доктор, университет Анатолу, кафедра турецкого языка и литературы / Ескишехир
muhsinmacit@hotmail.com